

TATJANA PAIĆ-VUKIĆ
(Zagreb)

Nelly Hanna, *IN PRAISE OF BOOKS:
A CULTURAL HISTORY OF CAIRO'S MIDDLE CLASS,
SIXTEENTH TO THE EIGHTEENTH CENTURY,*

Syracuse University Press, Syracuse, New York, 2003, IX+219 str.

U svojoj studiji *In Praise of Books* Nelly Hanna istražuje kulturu kairske srednje klase predmodernoga perioda. Na temelju tekstova koje su u 17. i 18. stoljeću pisali pripadnici te klase, i tekstova pisanih o njima i za njih, autorica je pokušala dokazati da se začeci devetnaestostoljetne egipatske modernosti, osim u europskim utjecajima i državnim mjerama, mogu otkriti i u samom egipatskom društvu prethodnih dvaju stoljeća. Ondje gdje je bilo uvriježeno vidjeti diskontinuitet, prijelaz iz gotovo potpune dekadencije i kulturnog mrtvila u moderni period, ona zapaža svojevrstan nastavak živog intelektualnog djelovanja lokalne srednje klase.

U središte istraživanja Hanna je postavila kulturu ljudi koji su, iako pismeni, neki među njima i akademski obrazovani, ostali izvan struktura društvene moći. Kako bi stekla što jasniju predodžbu o rasprostranjenosti naobrazbe u srednjem sloju u promatranome razdoblju, istražila je ostavinske isprave koje pokazuju da je od 17. stoljeća bilo sve više privatnih knjižnica u posjedu pripadnika neelitnih krugova. Drugom metodom, usporedbom broja polaznika visokih vjerskih škola s brojem pripadnika uleme u određenom periodu, pokazala je da je daljnji put svršenika tih škola bio divergentan, te da nije malo onih koji su stekli akademsku naobrazbu, ili su se makar neko vrijeme školovali na visokim medresama, ali nikada nisu ušli u sustav državne birokracije i vjerske inteligencije. Nalazi ih uglavnom među trgovcima i obrtnicima.

Tragajući za izvorima na kojima bi ispitala intelektualno djelovanje pripadnika toga sloja, autorica je najveću pažnju usmjerila na svjetovne tekstove, argumentirano isključivši iz istraživanja fikh, tefsir i hadis kao discipline koje su imale odveć čvrsta načela i metodologije da bi mogle doći pod utjecaj kulture neakademski obrazovanih ljudi. Tekstovi koje je proučavala većinom

su još u rukopisu; to su dnevnici, ljetopisi, zbirke izreka i poslovice i sl. Najvrjedniji među njima, onaj koji ju je potaknuo na daljnje istraživanje, bio je dosad nepoznati rukopis Muhammada Ibn Hasana Abu Dhakira (zadržavam transkripciju N.H.), pisara u vakufu, koji se neko vrijeme školovao na Azharu, i koji za sebe izrijeком kaže kako ne pripada ni eliti ni običnome puku, nego je "izgubljen negdje između njih". Kodeks od 250 listova sadrži Abu Dhakirove zapise iz perioda od 1740. do 1765. godine, u kojima on govori o sebi i svojoj obitelji, o svojoj svakodnevnici u kojoj važno mjesto pripada poslu i novcu, te o onodobnom intelektualnom životu.

Na temelju ispitivanja rukopisa, ostavinskih isprava i drugih objavljenih i neobjavljenih izvora, te na temelju dosadašnjih spoznaja o društvenom i gospodarskom položaju egipatskih obrtnika i trgovaca, o kojima je pisala u svojim ranijim radovima, Hanna daje sliku kulture kairskoga srednjeg sloja, koju karakteriziraju široko rasprostranjena pismenost, a vrlo malo visokobrazovanih ljudi. Poglavlja o knjizi, čitanju i pisanju, o različitim obrazovnim razinama, o institucionalnom i izvaninstitucionalnom prijenosu znanja, te o promjenjivom odnosu uleme prema neakademski obrazovanim pojedincima, nude iscrpan pregled mnogih vidova kulturne povijesti predmodernoga Kaira. (U tim je dijelovima očit utjecaj studije Jonathana Berkeya *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo*, Princeton, 1992) Autorica se posebno zadržava na tzv. salonima, tj. sijelima (medžlisima) na kojima se raspravljalo o književnosti ili vjerskim znanostima, kao na važnim medijima neformalnog širenja znanja. Dotiče se i kavana, mjesta na kojima su se kulturni sadržaji prenosili u uvjetima oslabljenih stega društvene hijerarhije.

Vrijednost ove studije leži u usmjerenosti na pretežito svjetovnu i neakademsku kulturu, koja se pokazuje kao "siva zona" prožimanja pučkog i elitnog, usmenog i tekstualnog. Stoga ona može biti poticaj istraživačima da ispituju slične fenomene i u drugim dijelovima Osmanskoga Carstva. Uz radove osmanista Cemala Kafadara, Suraiye Faroqhi i drugih povjesničara koji su istraživali autobiografije, dnevnike i pisma, i studija N. Hanna potvrđuje koliko je važno u arhivima i knjižnicama tragati za osobnim pismom, za netipičnim tekstovima i svjedočenjima društvenih marginalaca kako bi se stekla bolje iznijansirana slika kulture, izvan bipolarne podjele na elitnu i pučku.

Za žaljenje je pak to što su neka vrlo vrijedna zapažanja žrtvovana pogrešnoj pretpostavci, a tekst mjestimično "zapinja" zbog autoričina ustrajavanja na tome da činjenice utisne u unaprijed postavljeni okvir, i da, katkad i vlastitim spoznajama unatoč, ponudi radikalno novo viđenje kulturnog života osmanskoga Kaira. Najveći je problem ove studije u tome što Hanna polazi od teze da je srednji sloj još od 17. stoljeća (pa nije jasno zašto u podnaslovu knjige stoji 16. stoljeće) imao dinamičku ulogu u razvoju koji je doveo do modernizacije egipatske kulture, štoviše, da je egipatska književnost osmanskoga razdoblja zapravo dio moderne egipatske književnosti, a ta teza naposljetku

ostaje nedokazanom. Možemo se složiti s tvrdnjom da su kultura srednjega sloja, koja je u mnogočemu bila svjetovnija od one ulemanske, te potreba pripadnika toga sloja za naobrazbom različitom od teološke, za intelektualnom afirmacijom i društvenim priznanjem, donekle otvorile put kasnijem širem prihvaćanju reformi školstva i posvjetovljenju obrazovnoga sustava. Međutim, o kontinuitetu književne produkcije od 17. do 19. stoljeća, na kojem Hanna inzistira, ne može biti ni govora. Ključni tekst koji je trebao to dokazati, Abu Dhakirova autobiografija, osobna je i intimna pripovijest koju u ono vrijeme, po svemu sudeći, nitko nije čitao.

Metodološka slabost ove studije otkriva se već u Uvodu, kad autorica iznosi svoje (preusko) određenje modernosti: "Modernost se očitovala u zanimanju za običnu osobu i izražavala u njezinim svakodnevnim preokupacijama, u zanimanju za stvarne situacije koje su promatrane i analizirane realističkim i empirijskim pristupom – drugim riječima, za ljude koji su bili izvan vladajućeg establišmenta i strukture moći, koji su bili stvarne, a ne iznimne ili idealizirane osobe koje su se istaknule svojim djelima, svojom moralnošću ili znanstvenim postignućima" (str. 3). Služeći se ovakvim mjerilima, Hanna svaki tekst u kojem se govori o životu "maloga" čovjeka olako proglašava pretečom moderne književnosti. Pritom ispušta iz vida činjenicu da su njezini izvori, a ponajprije Abu Dhakirov tekst, većinom primjeri osobnog, privatnog pisma nekoga tko piše za sebe i o sebi, a ne književni tekstovi namijenjeni čitateljima. Složimo li se s njome, korijene modernosti mogli bismo naći i u srednjovjekovnim, pa i ranijim dnevnicima, autobiografijama i kronikama, u svakom govoru o svakodnevicu.

Nije potrebno biti stručnjak za bliskoistočnu povijest kako bi se shvatilo da istraživanje nije potvrdilo autoričinu hipotezu; dovoljno je slijediti njezine vlastite uvide koje ona posve previda pri izvođenju konačnih zaključaka. Hanna naime izrijekom kaže da je teško odrediti koliki je bio utjecaj proučavanih autora na suvremenike; priznaje da oni možda nisu bili dovoljno istaknuti da bi se o njima pisalo i govorilo, te da se ne može ocijeniti njihova politička težina (str. 150). Nadalje kaže da je danas poznato razmjerno malo takvih, po njezinu sudu modernih tekstova, te da su oni uglavnom još u rukopisu (str. 173). Istraživanje nije pokazalo da su ta djela prepisivana u većem broju primjeraka (što uostalom vrijedi i za dnevničku literaturu i privatne bilježnice općenito), niti da su kasnije tiskana. Iz cijele je studije, naime, posve očito da ona nisu značajno pomicala granice tadašnje kulture, da je njihov utjecaj čak i na suvremenike bio ništavan ili zanemariv, a utjecaj na kasnije naraštaje egipatskih intelektualaca nigdje u izvorima nije potvrđen. Stoga, kad autorica u Zaključku pita zašto ne vidjeti vezu između onoga što je protiv društvenog establišmenta pisao Abu Dhakir u prvoj polovici osamnaestoga stoljeća i onoga što je pisao ʿAbdalla Nadim na kraju devetnaestoga (str. 172), u svjetlu svih iznijetih činjenica nameće se pitanje: *kako uopće* vidjeti vezu između jednog

osobnog pisma koje nije imalo nikakva odjeka među suvremenicima i opusa pjesnika i prozaista čija su se djela tiskala u velikom broju primjeraka i koji je imao svoju publiku?

Možda je upravo autoričino ustrajavanje da pod svaku cijenu dokaže svoju tezu razlog čestom ponavljanju i vraćanju na već rečeno, te upornom i ponešto svadljivom polemiziranju s navodnim predrasudama drugih, najčešće neimenovanih istraživača. Hanna stalno iznova poziva na preispitivanje dominantnih paradigmi u istraživanjima osmanske i bliskoistočne kulture, i na odbacivanje svojevrsnog orijentalizma koji je, po njezinu mišljenju, i dalje prisutan u pristupu kulturama Bliskoga Istoka. Mnoge je svoje tvrdnje formulirala kao kritiku "nekim članovima akademske zajednice" koji su nešto "previdjeli" ili "pogrešno shvatili" (primjerice, važnu dimenziju usredotočenosti na običnog čovjeka od 17. stoljeća). Njezina je knjiga objavljena u nakladničkom nizu gotovo programatski nazvanom "Bliskoistočni studiji onkraj dominantnih paradigmi". Ipak, stječe se dojam da autorica te paradigme osporava samo deklarativno, ne pružajući uvjerljive dokaze za svoje tvrdnje. Dobar je primjer njezino traganje za glasovima žena u kulturi (opet izrijekom protiv "feminističkih autorica koje pišu u modernističkoj paradigmi", str. 125). Jedan od ključnih argumenata N. Hanna jest taj da autori nekih tekstova koje je istražila spominju upravo žene, najčešće majke, kao prenositeljice izreka i poslovice. No taj uvid nimalo ne mijenja uvriježenu predodžbu o mjestu žene u patrijarhalnome društvu u kojemu ona odgaja djecu, čuva tradicionalne vrijednosti i prenosi pučke mudrosti; u društvenim je znanostima to aksiom. Teško je reći koju to paradigmu trebaju oboriti ovakvi zaključci: "Kroz poslovice iz ženske domene mogli su se čuti ženski glasovi. Njihove teme, u čijem su središtu hrana, piće i kuhinja, temeljile su se na ženskom iskustvu, prije negoli na autoritetu i propisu" (str. 124-125). Slično tomu, Abu Dhakirovu pripovijest o tome kako se poslije više godina braka odupro majčinu navaljivanju da uzme drugu ženu autorica podastire kao alternativu dominantnim paradigmatama o poligamiji (str. 126). Teško je vidjeti što nam novoga o poligamiji govori priča o tome kako je netko odbio uzeti novu ženu jer nije bio zaljubljen u nju, niti je imao materijalnih interesa za ulazak u novi brak. Istraživanje sudskih protokola i drugih izvora već je pokazalo da poligamija u Osmanskome Carstvu nije bila odveć raširena, pa u ovom i sličnim slučajevima nije jasno s čijim predodžbama autorica polemizira: onima osmanista i stručnjaka za bliskoistočnu povijest ili pak čitatelja laika.

Za žaljenje je to što se Hanna nije više zadržala na nekim vrlo zanimljivim sadržajima rukopisa na koje povremeno skreće pažnju: na živopisnim pripovijestima koje nam otkrivaju zapisivačevu osjećajnost i intimu, te onodobni mentalitet i pojedinosti još uvijek slabo nam poznate svakodnevice stanovnika osmanskoga Kaira. Iz nekih dijelova koje je odabrala i komentirala – o tome kako se Abu Dhakir snalazio u svakodnevnom životu, kako je umješno

pomagao pri porodu, kako je patio zbog impotencije i sl. – može se zaključiti da je njegov tekst silno zanimljivo štivo i vrijedan povijesni izvor. Zbog sužene perspektive za koju se odlučila, autorica nam je ponudila tek naznake pravoga bogatstva sadržanog u 250 listova kodeksa. Iako i sama katkad dolazi na trag plodnijeg pristupa svojim izvorima, i to ondje gdje tvrdi da za moderne povjesničare važnost autora koje je proučavala ne leži u utjecaju koji su mogli imati na suvremenike, nego u tome što su izražavali preokupacije cijelih segmenata društva, ona te ideje dalje ne razvija. Abu Dhakir bi današnjim istraživačima mogao mnogo toga reći o vremenu u kojem je živio, no njegovom tekstu treba postaviti prava pitanja. Uostalom, treba li nam na ovim prostorima boljeg primjera za usporedbu od Bašeskijina *Ljetopisa*? Hoćemo li Bašeskiju zbog njegova zanimanja za obične ljude, zaokupljenosti svakodnevicom i jednostavnosti jezika proglasiti pretečom bošnjačke moderne književnosti, ili ćemo njegovu djelu pristupiti kao izvoru za poznavanje kulturne povijesti, povijesti svakodnevice, običaja i mentaliteta stanovništva osmanske Bosne u drugoj polovici 18. stoljeća?